

**O'ZBEK TILI FONETIKASIDAGI JUFT UNDOHLAR:
TALAFFUZDAGI XATOLAR VA ULARNI TUZATISH YO'LLARI**

Raxmonjonova Aziza Elmurod qizi

*Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi jarangli va jarangsiz juft undoshlarning fonologik ahamiyati, ularning so'z ma'nolarini farqlashdagi o'rni hamda talaffuzda uchraydigan asosiy xatolar tahlil qilinadi. Xatolarning kelib chiqish sabablari yoritilib, ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali metodik yondashuvlar va amaliy mashqlar taklif etiladi. Maqola o'zbek tilini o'rganuvchilar va o'qituvchilar uchun fonetik kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Annotation: This article analyzes the phonological significance of voiced and voiceless paired consonants in the Uzbek language, their role in differentiating word meanings, and the main errors in their pronunciation. The causes of these errors are highlighted, and effective methodological approaches and practical exercises for their elimination are proposed. The article aims to develop phonetic competencies for learners and teachers of the Uzbek language.

Kalit so'zlar: o'zbek tili fonetikasi, juft undoshlar, jarangli undoshlar, jarangsiz undoshlar, talaffuz xatolari, fonologik ahamiyat, artikulyatsiya, fonetik mashqlar, nutq madaniyati.

Keywords: Uzbek phonetics, paired consonants, voiced consonants, voiceless consonants, pronunciation errors, phonological significance, articulation, phonetic exercises, speech culture.

KIRISH

O'zbek tilining tovushlar tizimida undoshlar, ayniqsa, jarangli va ularning jarangsiz juftlari alohida o'ringa ega. Bu juft undoshlar shunchaki talaffuz birliklari

bo'lib qolmay, balki so'z ma'nolarini farqlashda muhim vazifani bajaradi. Masalan, *bol* (*asal*) va *pol* (xonaning oyoq bosib yuriladigan sathi), *kit* (dengiz hayvoni) va *gid* (yo'l boshchi) kabi so'zlar faqatgina birinchi undoshning jarangli yoki jarangsizligi bilan farqlanadi. Bunday juftliklar tilimizda ko'p bo'lib, ularning to'g'ri talaffuz etilishi nutqning aniqligi, ravonligi va tushunarligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Juft undoshlar talaffuzidagi xatoliklar esa nafaqat nutq ohangiga putur yetkazadi, balki ba'zan fikrning noto'g'ri anglashilishiga olib kelishi mumkin.

Ayniqsa, o'zbek tilini ikkinchi til sifatida yoki xorijiy til sifatida o'rganayotgan shaxslar uchun juft undoshlar talaffuzi ko'pincha qiyinchilik tug'diradi.[3] O'rganuvchilar nutqida jarangli undoshlarni jarangsizlantirib yoki aksincha, jarangsizlarni jaranglilashtirib talaffuz qilish kabi holatlar tez-tez uchraydi. Bu kabi fonetik nuqsonlarni bartaraf etish, to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat tilni puxta o'zlashtirish, balki umumiy nutq madaniyatini yuksaltirishning ham muhim shartidir.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – o'zbek tilidagi juft undoshlarning mohiyatini ochib berish, ular bilan bog'liq keng tarqalgan talaffuz xatolarini tahlil qilish va bu xatolarni tuzatishning samarali ilmiy-metodik yo'llarini ko'rsatishdan iborat.

Avvalambor, juft undoshlarning mohiyati, talaffuzdagi muammolari va ularning fonetik vazifalari haqida so'z yuritmoq'imiz lozim.

O'zbek tilida undosh tovushlar ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra jarangli va jarangsiz turlarga bo'linadi.[5] Jarangli undoshlar (masalan, *b, d, g, z, v, g', j*) hosil bo'lishida ovoz paychalari tebranadi va ovoz ishtirok etadi. Jarangsiz undoshlar (masalan, *p, t, k, s, f, x, ch, sh, q*) esa asosan shovqinning o'zidan tarkib topadi va ovoz paychalari ishtirok etmaydi yoki juda kuchsiz ishtirok etadi.[7]

Juft undoshlar deganda, hosil bo'lish o'rni va usuli bir xil bo'lgan, faqatgina jaranglilik-jarangsizlik belgisi bilan farqlanadigan undoshlar tushuniladi.[6] O'zbek tilida bunday juftliklar sakkiztadir: *b-p, v-f, g-k, d-t, j(dj)-ch, j(zh)-sh, z-s,*

g'-x. Aynan mana shu minimal farq – ovoz paychalarining tebranishi yoki tebranmasligi – ularning fonologik ahamiyatini belgilaydi. Ya'ni, bu tovushlarning almashinishi so'zning butunlay boshqa ma'no anglatishiga olib kelishi mumkin: *dor* (osish qurilmasi) – *tor* (ensiz), *go'l* (ahmoq) – *ko'l* (suv havzasi). Bu holat juft undoshlarning shunchaki talaffuz elementi emas, balki tilning ma'no farqlovchi muhim vositasi ekanligini ko'rsatadi.

Talaffuzimizdagi asosiy xatolar va ularning kelib chiqish sabablariga to'xtaladigan bo'lsak, juft undoshlar talaffuzida, ayniqsa, o'zbek tilini o'rganayotganlarda bir qator tipik xatolar kuzatiladi. Ularning eng keng tarqalganlari quyidagilar:

Jarangli undoshlarning jarangsizlashishi: Bu eng ko'p uchraydigan xato bo'lib, bunda jarangli undosh o'zining jarangsiz jufti kabi aytiladi. Ko'pincha so'z oxirida kelgan jarangli undoshlar (masalan, *kitob* so'zining *kitop* tarzida, *obod* so'zining *obot* tarzida talaffuz qilinishi) yoki ikki jarangsiz undosh orasida kelgan jarangli undoshlarda kuzatiladi.[6]

Jarangsiz undoshlarning jaranglilashishi: Bu xato nisbatan kamroq uchrasa-da, ba'zan ikki unli orasida yoki jarangli undosh yonida kelgan jarangsiz undosh jarangli kabi aytilishi mumkin.

Qo'sh undoshlar talaffuzidagi nuqsonlar: O'zbek tilidagi *katta*, *ikki*, *alla* kabi so'zlarda qo'sh undoshlar mavjud bo'lib, ular talaffuzda ham cho'ziqroq aytilishi lozim.[9] Biroq, ayrim o'rganuvchilar, xususan, o'z ona tilida qo'sh undoshli so'zlar bo'lmaganlar, bunday so'zlarni bitta qisqa tovush kabi talaffuz qilishadi, xususan, *katta* so'zini *kata* shaklida.[3]

Assimilyatsiya hodisalarining noto'g'ri qo'llanilishi: O'zbek tilida undoshlarning o'zaro moslashuvi tabiiy holat hisoblanadi. Masalan, *ketdi* so'zini *ketti*, *yozsin* so'zini *yossin* shaklida qo'llash. O'rganuvchilar bu qonuniyatlarni bilmasliklari yoki noto'g'ri qo'llashlari natijasida talaffuzda xatoliklarga yo'l qo'yishlari mumkin.

Bu xatolarning kelib chiqish sabablari turlicha bo'lib, ularning asosiylari

quyidagilardir:

Ona tili interferensiyasi: Bu eng muhim va keng tarqalgan sababdir. Agar o'quvchining ona tilisida o'zbek tilidagi kabi jarangli-jarangsiz juft undoshlar tizimi bo'lmasa yoki ayrim juftliklar fonologik ahamiyatga ega bo'lmasa, u o'zbekcha so'zlarni o'z ona tilisining fonetik qoliplariga moslab talaffuz qilishga intiladi.[3] Masalan, rus tilida so'z oxiridagi jarangli undoshlar odatda jarangsizlashadi va bu holat rusiyzabon o'quvchilarning o'zbekcha talaffuziga ham ko'chadi.

Artikulyatsion qiyinchiliklar: Yangi tovushlarni talaffuz qilish uchun nutq a'zolarini, xususan, til, lab, ovoz paychalarini moslashtirishda qiyinchilikka duch kelish.

Fonetik bilimlarning yetishmasligi: Tovushlarning hosil bo'lish o'rni, usuli, jaranglilik-jarangsizlik belgisi kabi fonetik qonuniyatlar haqida yetarli nazariy bilimga ega bo'lmaslik.

Talaffuzdagi xatolarini tuzatishning samarali yo'llari

Juft undoshlar talaffuzidagi xatolarni tuzatish uzluksiz va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon nazariy bilimlarni o'zlashtirish, fonematik idrokni rivojlantirish va artikulyatsion ko'nikmalarni amalda shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Umumiy metodik tamoyillar

Talaffuz ustida ishlashda quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

Ongli yondashuv: O'qituvchi tomonidan tovushlarning artikulyatsiyasi, jarangli va jarangsiz undoshlarning farqi, ularning hosil bo'lish mexanizmlari nazariy jihatdan tushuntiriladi. Bu o'rganuvchida tovushga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi.

Qiyosiy tahlil: O'zbek tili fonetik tizimi o'rganuvchining ona tili fonetik tizimi bilan qiyoslanadi. Ayniqsa, juft undoshlar borasidagi o'xshash va farqli jihatlarga e'tibor qaratiladi. Bu interferensiya hodisasining oldini olishga yordam beradi.

Kommunikativ yondashuv: Talaffuz mashqlari sun'iy, yakkalangan holda emas, balki real nutqiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan holda, dialoglar, kichik matnlar, o'yinlar orqali o'rgatiladi. Talaffuzning ma'no uchun ahamiyati doimiy ravishda ta'kidlab boriladi.

Ko'rgazmalilik va texnik vositalardan foydalanish: Artikulyatsiyani ko'rsatuvchi rasmlar, sxemalar, audio va video yozuvlar talaffuzni o'rgatish samaradorligini oshiradi.

Amaliy Mashqlar va Tavsiyalar

Talaffuz xatolarini tuzatish uchun quyidagi turdagi mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- **Fonematik idrokni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar:**

1) Minimal juftliklar yordamida so'zlarni tinglab farqlash va ma'nosini izohlash: *tol – dol, sep – zeb, tuz – tus*. [2]

2) O'qituvchi tomonidan aytilgan so'zda ma'lum bir jarangli yoki jarangsiz undoshning bor-yo'qligini aniqlash.

3) Juft undoshlar ishtirok etgan so'zlarni tinglab, ularni jarangli yoki jarangsizligiga qarab guruhlash.

- **Artikulyatsion ko'nikmalarni shakllantirishga oid mashqlar:**

1) Har bir juft undoshning (masalan, /d/ va /t/) artikulyatsiyasini alohida o'rgatish: tilning holati, lablarning ishtiroki, havo oqimining kuchi, ovoz paychalarining ishlashi kabi jihatlar e'tibor qaratish. [6]

2) Oyna oldida turib o'z artikulyatsiyasini kuzatish va o'qituvchi artikulyatsiyasi bilan solishtirish.

3) Juft undoshlar ishtirok etgan tez aytishlar, maqollar, she'r parchalari va qisqa matnlarni ifodali o'qish. Masalan: *“Bog'da bor bedana, tog'da bor bedana”*.

- **Juft undoshlarni nutqda qo'llash mashqlari:**

1) Jarangli va jarangsiz undoshlarni almashtirib so'z ma'nosini o'zgartirishga oid mashqlar: o'qituvchi bir so'zni aytadi (masalan, *bog*), o'quvchi undagi jarangli undoshni jarangsizga almashtirib yangi so'z hosil qiladi (*boq*) va aksincha. [6]

2) Qo'sh undoshli so'zlarni (*katta, ikki, ayyor*) to'g'ri talaffuz qilish mashqlari: avval bo'g'inlab, keyin birgalikda, undoshning cho'ziqligiga e'tibor berib aytish.

3) Maxsus tanlangan, juft undoshlar ko'p uchraydigan so'zlar, iboralar va qisqa matnlardan iborat diktantlar yozish.

- **O'yin texnologiyalaridan foydalanish:** "So'z ichidan so'z top", "So'zlar charxpalagi", "So'zlar zinapoyasi" kabi o'yinlarni juft undoshlar mavzusiga moslashtirib qo'llash. Bu kabi o'yinlar o'quv jarayonini qiziqarli qiladi va materialning o'zlashtirilishini osonlashtiradi.

Agar talaffuzdagi xatolar barqaror tus olgan bo'lsa va oddiy fonetik mashqlar bilan tuzalmasa, logopedik yordamga murojaat qilish ham maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin.

XULOSA

O'zbek tilidagi juft undoshlarning to'g'ri talaffuzi nutqning aniqligi, ravonligi va ifodaliligini ta'minlovchi muhim omildir. Ularning talaffuzidagi xatoliklar ko'pincha ona tili interferensiyasi, fonematik idrokning sustligi va artikulyatsion ko'nikmalarning yetarli shakllanmaganligi bilan bog'liq.

Bu kabi xatolarni bartaraf etishda tizimli va kompleks yondashuv talab etiladi. Nazariy bilimlarni berish, fonematik idrokni o'stirish, artikulyatsion malakalarni shakllantirish va ularni nutqda avtomatlashtirishga qaratilgan turli xil mashq va metodlardan foydalanish ijobiy natijalar beradi.

O'qituvchilar dars jarayonida fonetik mashqlarga, xususan, juft undoshlar talaffuziga alohida e'tibor qaratishlari, interfaol usullardan keng foydalanishlari lozim. Til o'rganuvchilar esa o'z talaffuzlari ustida muntazam ishlashlari, audio materiallarni tinglab, o'z nutqlarini solishtirishlari maqsadga muvofiqdir. Shundagina o'zbek tilining barcha fonetik nozikliklarini egallash va nutq madaniyatini yuksaltirish mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati

1. Hamroyev M., Muhamedova D. va b. *Ona tili* (Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik). – Toshkent: «Turon-Iqbol», 2007.
2. Ona tili (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining darsligi, tegishli sinflar uchun). – Toshkent.
3. O'zbek tili o'qitishning amaliy metodikasi (O'quv qo'llanma). – Toshkent.
4. Ahmedova A.R. Development of phonetic competence in teaching German at A1 level (on the example of educational exercises). Magistrlik dissertatsiyasi. – Termiz, 2023.
5. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda fonetik kompetensiyani shakllantirish. // O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishning dolzarb masalalari (Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari). – Toshkent.
6. Reshetov V.V. Uzbekskiy yazik. Chast I. Vvedeniye. Fonetika. – Tashkent, 1959.
7. Undosh tovushlar. // Vikipediya, ochiq ensiklopediya. URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Undosh_tovushlar
8. O'zbek tilida undosh tovushlarning tasnifi. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/o-zbek-tilida-undosh-tovushlarning-tasnifi/276346235>

Internet manbalar:

9. Maqola topshirishga qo'yilgan talablar - Til va adabiyot ta'limi, 2025, <https://tilvaadabiyot.uz/magazin/folder/maqola-topshirishga-qoyilgan-talablar>
10. M. HAMROYEV, D. MUHAMEDOVA, D ... - Ziyouz.com, 2025, [https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/ona-tili_va_adabiyot/Ona%20tili%20\(M.Hamroyev,%20D.Muhamedova%20va%20b.\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/ona-tili_va_adabiyot/Ona%20tili%20(M.Hamroyev,%20D.Muhamedova%20va%20b.).pdf)
11. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi, 2025, <https://arm.ssuv.uz/frontend/web/books/65bb3dcbb760c.pdf>
12. 340.tersu.uz, 2025,

<https://340.tersu.uz/Magistrlik%20dissertatsiyasi%202023/70230101%20Lingvis tika%20nemis%20tili/Axmedova%20Adolat%20Ravshan%20qizi.pdf>

13. namdu.uz, 2025,
https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/12/NamDU-ARM-5754-Ona_tili.pdf

14. wayu.uz, 2025,
https://wayu.uz/media/services/book/1_UqA8eao8px_qYLZVRyn3JX9TQjAYZwKj-2022-12-25_085622.pdf

15. O'zbek tilida undosh tovushlarning tasnifi | PPT - SlideShare, 2025,
<https://www.slideshare.net/slideshow/o-zbek-tilida-undosh-tovushlarning-tasnifi/276346235>

16. namdu.uz, 2025,
https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/08/03/NamDU-ARM-12868-Ozbek_tili_fonetikasi.pdf

17. O'QUV-USLUBIY MAJMUA, 2025,
[https://elib.buxdupi.uz/books/1-KURS%20MAJMUA%20ONA%20TILI%202021%20oxirgi%20\(4\).pdf](https://elib.buxdupi.uz/books/1-KURS%20MAJMUA%20ONA%20TILI%202021%20oxirgi%20(4).pdf)

18. uztrj.uz, 2025, <https://uztrj.uz/wp-content/uploads/2025/02/5-O%E2%80%98zbek-tilini-ikkinchi-til-sifatida-o%E2%80%98qitish-metodikasi.pdf>

19. Undosh tovushlar - Vikipediya, 2025,
https://uz.wikipedia.org/wiki/Undosh_tovushlar